

דף שבועי

פרשת נח, תשפ"ה, מספר 1591

שפה אחת ודברים אחדים

רוני שויקה

רוני הצאן. עובדי האדמה צוברים נכסים ומתעשרים, והנוודים מזנבים בהם; חוטפים מכל הבא ליד וממשיכים לנדוד הלאה. המבנה של החברה העירונית נועד, אפוא, גם להגנה מפני הנוודים. מבנה כזה מחייב שלטון העוסק בין השאר בארגון השמירה, גביית מיסים, וניהול כל ענייני הקהילה העירונית. אותם מתיישבים חקלאיים ראשונים שבנו לעצמם בתים, בונים עתה את העיר. אלא שבאותה מהפכה אורבנית, שהיא למעשה ראשיתה של הציוויליזציה האנושית, טמונה גם סכנה גדולה: "וַיֹּאמְרוּ הִבֵּה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמְגִדָּל וְרֵאשׁוּ בְשֵׁמִים וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ" (שם).

המבנה העירוני דורש ישות שלטונית. אולם בכל שלטון שבו בני-אדם שולטים בבני-אדם אחרים טמון הזרע המקולל של הטוטליטריזם. כאשר השלטון הופך ממשרת הציבור למשעבדו, כאשר הוא משתכר מהעוצמה, הכוח והכסף שבידו, כאשר הוא הופך את עצמו לתכלית ואת החברה לכלי המשרת אותו, הוא הופך להיות טוטליטרי. כלומר, אכזרי כלפי נתניו, חשדן כלפי כל גילוי של חירות אוטונומית ועצמאות מחשבתית, וחסר סובלנות לכל ניסיון של ערעור על סמכותו.

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב מוולוז'ין, 1817-1893) מציג בפירושו לתורה "העמק דבר" את בניית העיר והמגדל כדגם להקמתה של חברה טוטליטרית. המאפיין המרכזי של הטוטליטריזם הוא אידאולוגיה חובקת-כול, הכופה את עצמה על כל גילויי החיים של בני-האדם, ומבקשת לשלוט באדם במחשבותיהם. הנצי"ב מפרש שלזה כיוונה התורה במונח 'דברים אחדים':

לא ביאר הכתוב הדברים אלא ברמז, כמבואר במדרשים, אבל לא פירשם הכתוב, כי אם שהיו 'דברים אחדים'. ללמדנו שלא משום הדברים התעורר הקדוש ברוך הוא, כי אם בשביל שהיו **אחדים**, יהיו מה שיהיו.

במדרשי חז"ל מובא שכוונתם של בני דור הפלגה הייתה למרוד בקדוש ברוך הוא, כמו שפירש רש"י: "נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה". אולם הנצי"ב מציין שבתורה עצמה לא נתפרשה כוונתם, כי היא אינה מהותית לסיפור. העניין המהותי הוא ההומוגניות המחשבתית ששלטה בהם, ואין בזה הבדל אם הם כיוונו לשם עבודה זרה או אף לשם שמיים.

באופן דומה פירש את הסיפור גם דב אלבוים בספרו "חיי עם האבות", בדברים שהוא שם בפיו של אברהם:

"וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שִׁפְהָ אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים" (בר' יא:א). סיפור מגדל בבל מתחיל בשפה אחת ומסתיים: "כִּי שָׁם בָּלַל ה' שִׁפְתַי כָּל הָאָרֶץ" (יא:ט). ברור, אפוא, שהשפה היא המפתח לסיפור: היא נמצאת ברקע של בניית העיר והמגדל, ובלבול השפה הוא זה שמפסיק את הבנייה. אולם מהו הקשר האמיתי בין השפה לבין העיר והמגדל שדור הפלגה ביקשו לבנות, ומדוע ראה ה' צורך להתערב בתוכניתם ולהפסיק את הבנייה?

נקודת המוצא של סיפור מגדל בבל היא מסע נדודים בחיפוש אחר מקום להתיישב בו. סופו של המסע הוא בבקעה בארץ שנער, היא בבל, מסופוטמיה העתיקה, במרכז אגן הסהר הפורה. המילה 'בקעה' מציינת אדמות עמק חקלאיות, המבורכות באדמת סחף פורייה, ומנקזות אליהן את מי הגשמים מההרים. לעומת הבקעה, שטחים הרריים אינם טובים לחקלאות, בגלל מחסור בקרקע הנסחפת במי הגשמים, חוסר במים הזורמים במורדות ואינם מחלחלים באדמה, והקושי לעבד חלקות שאינן מישוריות. סיפור מגדל בבל פותח, אפוא, במהפכה חקלאית; מעבר מחברה נודדת של ציידים-לקטים לחברה חקלאית המתיישבת ישיבת קבע על אדמה שאותה היא מעבדת. התיישבות סביב אדמות חקלאיות היא טבעית ומובנת מאליה, שהרי האדמה, בניגוד לצאן, אינה הולכת לשום מקום, אינה מתבלה ואינה מתכלה. טבעי, אם כן, שאותם מתיישבים חקלאיים יחליפו גם את אוהלי הרועים המיטלטלים בבתי קבע, בתי אבן. אך מכיוון שהאבן מצויה בסלעי ההרים ולא באדמת הבקעה, היה צורך בפיתוח טכנולוגי מסוים: "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ הִבֵּה נִבְנֶה לָנוּ וְנִשְׂרָפָה לְשָׂרְפָה וְתָהִי לָהֶם הַלְבֵנָה לְאֶבֶן וְהַחֲמֵר הִיָּה לָהֶם לְחֵמֶר" (בר' יא:ג). באמצעות הפתרון הטכנולוגי הזה, היה אפשר לבנות בתי קבע איתנים בבקעה, ונפתח הפתח להתיישבות קבע של החברה החקלאית על אדמותיה.

השלב הבא היה המעבר מחברה חקלאית לחברה אורבנית: "וַיֹּאמְרוּ: הִבֵּה נִבְנֶה לָנוּ עִיר" (שם פס' ד). תהליך האורבניזציה, המקבץ נחלות בודדות למבנה קהילתי מאורגן, הוא התפתחות טבעית של החברה החקלאית. היצמדות לאדמה פורייה, המספקת כלכלה שנה אחר שנה, מאפשרת בניית בתי קבע במקום אוהלים. התיישבות הקבע מאפשרת גם צבירת נכסים וצבירת ידע אנושי והעברתם מדור לדור, דבר שכמעט בלתי-אפשרי בחברה נודדת. אלא ש"מרבם נכסים מרבה דאגה". צבירת הנכסים בבתיים קורצת לנוודים,

* ד"ר רוני שויקה, הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן.

לטובת המדינה והאידיאולוגיה, כפי שתיאר המדרש את בניית המגדל:

אם נפל אדם ומת, לא היו שמים את לבם עליו. ואם נפלה לבנה היו יושבים ובוכים ואומרים: אוי לנו, אימתי תעלה אחרת תחתיה! (ילקוט שמעוני, סב).

הנצי"ב ממשיך ומצביע על הפער התהומי בין התעמולה הגבוהה למציאות השחורה:

וזה שצעק ירמיהו הנביא "מה תיטבי דרפך לבקש אהבה... גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים" (ב:לג-לד). פירוש, שהיו בימיו אגודות והיו מתפארים שהם באהבה ושלוש יותר מכל בני אדם. ואמר הנביא כי לא כן, שהרי גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים, ולא משום גניבה וכדומה, אלא משום שלא היו באגודתכם. נמצא באה אגודתם לרציחה, ואין בזה שבח של שלום אלא באופן שיהיו נזהרים מלעשות רעה גם עם מי שאינו באגודתם.

הנצי"ב עצמו לא חי תחת משטר טוטליטרי. הוא נפטר הרבה לפני מהפכת אוקטובר של שנת 1917. אולם בסוף ימיו שלט ברוסיה הצאר אלכסנדר השלישי (1881-1894) שראה בחזונו את רוסיה כאימפריה של לאום אחד, שפה אחת, דת אחת ושלטון אחד. לשם כך הוא צמצם את סמכויות השלטון המקומי וחזק את השלטון האימפריאלי. הוא ביטל את האוטונומיה של האוניברסיטאות, הקים בתי-ספר רוסיים ממשלתיים, התערב בתוכניות הלימודים של מוסדות החינוך והציב להם דרישות שונות, וביניהן חובת הוראה של השפה הרוסית. דרישות אלו גרמו בסופו של דבר לסגירתה של ישיבת וולוז'ין בשנת 1892. הנצי"ב שעמד בראש ישיבת וולוז'ין במשך ארבעים שנה עד לסגירתה, לא חי אם כן תחת משטר טוטליטרי במובנו המודרני, אבל הוא זיהה ברוסיה של זמנו מגמות ומאפיינים שבאו לידי ביטוי קיצוני (ומכיוון אחר לגמרי) עשרות שנים מאוחר יותר. הוא ראה במיוחד את מרכזיותה של השפה והאידיאולוגיה בתהליך מסוכן זה. ואכן, אם בזמנו נתחדשה החובה ללמד את השפה הרוסית בכל מסגרות החינוך, הרי שבזמן המשטר הקומוניסטי השפה העברית כבר הוצאה אל מחוץ לחוק.

וכך, בניגוד לפרשנות המסורתית שראתה ב'שפה אחת ודברים אחדים' תיאור של מצב ראשוני ואידיאלי שהתקלקל בגלל החטא של בניית המגדל, הפרשנות של הנצי"ב רואה במצב זה את הסיבה לקלקול בהתאמה לכך, התפלגות הארץ לשבעים לשון ופיזור בני האדם אינם עונש, אלא תיקון של המצב המקולקל שהתדרדר בדור הפלגה לטרור אידיאולוגי, שעבוד המחשבה החופשית ואובדן החירות האישית.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

זה הסיפור כאן. לא-לוהים לא היה אכפת בכלל מכל המגדל המגוחך הזה, אתה איתי? הדאיג אותו רק זה שהם דיברו שם 'שפה אחת ודברים אחדים' – כולם בראש אחד, אין מחשבה עצמאית, אין רצונות פרטיים, אין שום מקום לזימות פורה, ממש קומוניזם של המחשבה, וזה עלול היה להרוס את האנושות... "תקשיב לי טוב", הוא הזהיר אותי... כשכולם חושבים אותו דבר, זה אסון לאנושות, לא ראית מה קרה בגרמניה, בברית המועצות, זה בדיוק מה שקרה שם, זה מגדל שצריך להחריב. לכן א-להים לא ממש התעצבן עליהם אלא רק בלל להם את השפה הזו שבה דיברו כולם, חילק את העולם לכל מיני שפות נפרדות, כדי שאנשים יוכלו לחשוב באופן שונה" (עמ' 98-99).

אבל אם כן, מה בכל-זאת היה עניינו של המגדל שהם בנו?

מאפיין אחר של משטר טוטליטרי הוא השאיפה לריכוזיות של השלטון ושל החברה, כסיסתו של מוסוליני: "הכול למען המדינה, דבר לא מחוץ למדינה, דבר לא נגד המדינה". ואותו דבר שאינו מחוץ למדינה הוא לא רק אמצעי הייצור והכלכלה, אלא גם בני-האדם עצמם: משטר טוטליטרי יגביל את חופש ההגירה של האזרחים, וימנע מהם לעזוב את המדינה. כל אזרח המבקש להגר הוא הודאה בכישלון של האידיאולוגיה, וכל אזרח המבקר מחוץ למדינה הוא פתח לטעימה של חיים אחרים, של אפשרויות חדשות, היכולות לעורר ספקות בצדקת הדרך ובמחיר הנדרש עבורה. מכאן 'מסך הברזל' שנסגר בין אירופה המזרחית למערבית בתקופת השלטון הקומוניסטי, שהפך אלפי יהודים למסורבי עלייה ואסירי ציון.

מגדל יכול לשמש לאחת משתי מטרות: להגן על המקום מפני חדירה של אנשים מבחוץ, כמו "הצפחה" למדע על המגדל ב'ירצאל" (מל"ב ט:ז), כמו מגדל שמירה בבסיס צבאי, או שהוא יכול לשמש כאמצעי למנוע בריחה של אנשים החוצה, כמו מגדל שמירה בכלא. הנצי"ב מפרש שמטרת המגדל שהקים דור הפלגה הייתה האחרונה: לא על מנת להגן על העיר מאויב, אלא לשמור שאף אחד לא יברח מהעיר, כמו מגדלי השמירה בכלא. הוא לומד זאת מהמטרה המוצהרת בפסוק: "פן נפויץ על פני כל הארץ" (בר' יא:ד). באופן טבעי, בני-אדם נודדים ממקום למקום כדי להיטיב את תנאי חייהם. אבל כאשר המדינה מעמידה עצמה מעל הפרט, חופש התנועה נשלל:

ויהיה המגדל לצפות ממנו למרחוק אחר כל היישוב שלהם, שלא יהיו נפרדים בארץ אחרת. ונעשה לנו שם – אנשים משגיחים וממונים על הדבר, ויהיו שרי צבא להעניש את העובר, שבלא זה אין המגדל מועיל. וכל זה היה לחשש פן נפויץ על פני כל הארץ.

אמנם יש להבין מה חששו אם יצאו כמה לארץ אחרת. ומובן שזה היה שייך לדברים אחדים שהיה ביניהם. ובאשר אין דעות בני האדם שוות, חששו שלא יצאו בני אדם מדעה זו והיו במחשבה אחרת, על כן היו משגיחים שלא יצא איש מהיישוב שלהם. נמצא שהיו אותם דברים אחדים שביניהם לרועץ, שהחליטו להרוג את מי שלא יחשוב כדעתם.

בשלב זה האידיאולוגיה הופכת לכלי רצחני. ואף זה אחד המאפיינים המובהקים של המשטר הטוטליטרי. מסעות הרצח; הטיהורים ההמוניים של כל מי שנחשד בסטייה אידיאולוגית. הרמיסה המוחלטת של הפרט